

**“РУНО ОРОШЕННОЕ” ДИМИТРІЯ ТУПТАЛА:
ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ
ТВОРЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ПИСЬМЕННИКА**

Ірина Савченко,

канд. філол. наук, доцент, докторант

70-80-ті роки XVII ст. для суспільно-релігійного життя України були надзвичайно складними. Католицька та уніатська пропаганда і далі загрожувала національній православній церкві, однак її засоби ідеологічної боротьби були вже добре відомі українським церковним діячам, які знайшли можливості та силу для активного протистояння. Ситуація ускладнювалася тим, що на цей час гостро постала загроза втрати церковної самостійності, яка виникла в результаті зближення Києва і Москви. Як писав О.Піпін, “необхідність підпорядкування Московському Патріархові ставала все більш зрозумілою, оскільки встановлена була залежність політична”[1, С.384]. Але українські ієрархи ставилися до московської церковної влади недовірливо, не сприймали її ідею “третього Риму”. Політична боротьба, яку вів невизнаний Москвою Київський митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський, підтримувалась і культурницькими заходами, зокрема подальшим розвитком освіти, релігійної науки, літератури. Все це спрямовувалось на посилення авторитету української православної віри серед рядової пастви та державницьких кіл. Одним із важливих завдань у цьому аспекті було відновлення зруйнованих за час війни з Польщею монастирів. Українські церковні діячі розуміли, що лише за умови, коли обителі будуть користуватися популярністю і славою серед православних, можна буде і надалі обстоювати автономію власних церковних структур.

Для відновлення престижу українських монастирів потрібно було potwierдити їх святість і причетність до славної історії аскетичного руху часів Київської Русі. З цією метою починається збирання та укладання окремих збірників, які б ілюстрували значимість тої чи іншої православної обителі. Подібну роботу активно починає проводити Чернігівський митрополит Лазар Баранович.

У 1675 році він звертається до молодого проповідника Чернігівського митрополичого дому Димитрія Туптала з проханням укласти збірник про чудеса, які відбувалися від ікони Божої Матері, що належала Чернігівському Іллінському монастиреві. Димитрій починає працювати над книгою, яка стане його першим літературним твором. Він сам зазначав, що укладав “Руно орошенное” з “послушання” і керувався при цьому вже

Сучасний погляд на літературу

відомими сказаннями про чудеса, скрупульозно збираючи і вивчаючи їх. Фактично, саме цей метод збирання легендарного та літературного матеріалу ліг в основу всіх пізніших літературних праць Дмитрія, зокрема і Четьїв-Міней.

У 1677 році робота над книгою була завершена, і у друкарні Новгород-Сіверського збірник побачив світ під назвою “Чуда Пресвятои и Препоблагословеннои Дъвы Маріи дъючіися отъ образа еи чудотворного въ Монастырѹ св. славного Пророка Иліи Чернѣговскомѹ”. І.Шляпкін вважав, що вперше ця праця була надрукована у 1680 році у Чернігові, вже за відсутності там Дмитрія Туптала [2, С.19]. Такої ж думки дотримувалися і О.Піпін [1, С.382]. Митрополит Євгеній (Болховитінов) також стверджував, що Лазар Баранович вперше видав “Руно орошенное” у 1680 році, змістивши в ньому декілька власних віршів [3, С.126]. Однак ці вітальні поезії, адресовані Дмитрієві Тупталу, були подані у виданні 1683 року, доповненому і частково переробленому, що з’явилося під назвою “Руно орошенное, пречистая и препоблагословенная Дъва Марія, или Чудеса образа пресвятыя Богородицы, бывшія в Монастырѣ Ильинском Черниговском”.

На жаль, питання про існування видання 1680 року на сьогодні не розв’язане. Про нього, окрім названих вчених-літературознавців, згадують у бібліографічних описах і відомі бібліографи І.П.Каратаєв (1861), В.С.Сопиков (1904), В.М.Ундольський (1871). Однак у бібліотеках як України, так і Росії не виявлено жодного примірника 1680 року видання. У праці авторитетного московського бібліографа Г.Гусевої, яка займається ідентифікацією українських кирилических видань XVII ст., “Руно” 1680 року кваліфіковане як таке, що не знайдене [4, С.75]. Вивчення пізніших видань, зокрема видання 1702 року, дає змогу припустити, що у 1680 році “Руно” не видавалося взагалі, за нього могли прийняти якусь іншу книгу. Таку гіпотезу підтверджує заголовок видання 1702 року, у якому зазначено, що книга видається “типомъ шестое” [5], тобто шостим виданням. Справді, з 1683 по 1702 рік книга виходила у світ саме шість разів: у 1683, 1689, 1691, 1696, 1697 та 1702 (всі видані у Чернігові) роках. Зрозуміло, що подібне твердження можна приймати лише як робочу гіпотезу, яка потребує докладного спеціального дослідження.

Отож можна припустити, що книга Дмитрія витримала сім видань. Велика популярність збірника пояснюється двома причинами: по-перше, вдало підібраним матеріалом про чудеса від ікони Божої Матері, відомої далеко за межами Чернігівської єпархії; по-друге, авторитет серед церковних кіл та прихожан.

Видання 1696 року було присвячене І.Мазепі, який удостоївся такої

Випуск 1

честі за особливу пошану до ікони Божої Матері та за виділення коштів на будівництво Троїцької кам'яної церкви в Іллінському монастирі. Воно вміщувало герб та панегірик на честь гетьмана, що закінчувався побажаннями гетьманові:

*Гди Денница и Луна Руно и здѣ росить,
Знакъ побѣды Мазепѣ на враги приносит [6, Л.2].*

У цьому ж виданні “Руна орошеного” у передмові “До чительника” Дмитрій вміщує акровірш, у якому називає власне ім'я:

*Иже в Рунѣ инОгда преобразованна,
Мати сОтворишаго НАсь всѣХъ zde написанна.
Душею И МыслИю Ту книжку ПРИЙмѣте,
САми е Внимающе И другимъ проЧтѣте [6, Л.1- зв.].*

У своїй історичній праці автор робить спробу описати всі відомі йому чудеса від чернігівської ікони Божої Матері, що зберігалася в Іллінській обителі. У передмові до видання 1677 року Дмитрій говорить про те, що раніше ченці не записували чудеса, і ті жили лише в пам'яті людській, але через це багато з них втрачено. Надійшов час, на думку автора, все записати, бо “...якъ животь такъ и память людская ест барзо коротка, и жадная рѣчь на письмъ неподанная скоро з памяти людской выходитъ” [7, Л.2-звор.]. Мета ж автора полягає в тому, щоб читачів “...до горячого к ней (Матері Божій. – І.С.) набожества распалити” [7, Л.2-зв.].

У серпні 1676 року Іоаникій Галятовський, тодішній архімандрит Єлецького монастиря, на підставі письмових свідчень та народних переказів вже видав у Новгороді-Сіверському, спочатку польською, а потім українською мовами, подібну книгу – “Скарбница, то есть сокровищница, похвалы Чудотворной Иконы Богородицы Елецкой Черниговской” – про тридцять два чуда Єлецької ікони Божої Матері, прославивши Єлецьку обитель, яка на той час потребувала відновлення після пожеж, що їх монастир пережив разом з усім містом на початку та у середині XVII ст. Саме під час спалення Чернігова в 1611 році військами Горностая, полководця Сигизмунда III, образ Богоматері, явлення якого, за переказами, відбулося у лютому 1060 року, був вивезений князями Барятинськими до Москви. Його копія, куплена одним з благочестивих мешканців Чернігова, Костянтином Мозапетою, була принесена в дар Єлецькому монастиреві саме в той час, коли його ігуменом був Іоаникій Галятовський. Якраз цю ікону мав на увазі М.Возняк, називаючи її “найпопулярнішою

Сучасний погляд на літературу

поза печерською” [8, С.297] і вказуючи на Дмитрія Туптала як автора праці про неї.

Молодий проповідник хоча і працює з подібним матеріалом, проте не наслідує шанованого архімандрита, а шукає власні засоби реалізації себе як письменника.

Троїце-Іллінський образ Богоматері, написаний у 1658 році (про що свідчив напис під іконою) монахом Геннадієм (в миру – Григорій Костянтинівич Дубенський), знаходився у Троїцькому соборному храмі Іллінського монастиря і прославився знаменнями і чудесами, які відбувалися, починаючи з 1662 року. У своїй праці Дмитрій стверджує, що чудо від ікони є закономірним продовженням чудес, пов’язаних з благочестивим життям монахів монастиря, закладеного святим Антонієм Печерським, який назавжди прославив його власним ім’ям. За традицією християнської церкви Дмитрій трактує чудовне як особливий дар, яким Бог позначає своїх обранців, як остаточне торжество духовного над матеріальним. Чудо завжди здійснюється во ім’я звільнення нещасного і є “вивом неземного морального милосердя” [9, С.20].

Враховуючи традицію української літератури XVII ст., Дмитрій вказує всі літературні джерела, якими він скористався під час роботи над власним твором. Це переважно православні джерела, їх названо близько двадцяти, зокрема: біблійні книги - Псалтир, Плач Єремії, Книга пророка Ісаїї, Книга Йова, Книга Царств, Євангелії від Матвія та Луки, Діяння апостолів, твори Макарія Єгипетського, Дамаскина, Златоуста, святого Єфрема, Лимонар, а також “Небо Новое” Іоанікія Галятовського та Києво-Печерський Патерик. Всі ці та інші книги (не названі тут) були використані Дмитрієм при написанні власних моральних повчань, що супроводжували кожне чудо. Окремі джерела лише вказані на полях як засіб підтвердження авторської думки, як, наприклад, Послання до євреїв - при розмові про святість. Однак іноді автор вказує літературні джерела і в самому тексті. Так, коли мова іде про Антонія Печерського чи Афанасія Затворника, Дмитрій посилається на Києво-Печерський Патерик; при розмові про розпуку Матері Божої, яку вона переживає через людські гріхи, - згаданий Плач Єремії; приводом для згадки про Мойсееве пророцтво кари Божої є переконаність в тому, що нашестя татар в Україну – така ж кара Божа за несправедне життя людей. Часто автор вдається до прямого цитування з Псалтиря.

У першому виданні збірника 1677 року Дмитрій Туптало описував двадцять два чуда, у пізніших – двадцять чотири – відповідно до кількості годин у добі. Дмитрій сам пояснює причину вибору саме такої кількості оповідей про чудеса. У книзі Петра Даміана, за словами автора, розпо-

Випуск 1

відається про те, що один клирик Нивирнійської церкви, пере-буваючи на смертному одрі, мав звичай кожна годину, коли дзвонар вдаряв у дзвін, звертатися з привітанням до Пресвятої Богородиці: “Радуйся обрадованная!” При цьому він додавав до привітання особливу молитву. Так чернець вчиняв постійно, навіть вночі, прокидаючись кожна годину. За це він удостоївся явлення Божої Матері, яка власним молоком зцілила його. Далі Димитрій зауважує, що, не маючи сили для наслідування подвигу того клирика через лінощі та “уныние”, він вирішив з допомогою Богородиці описати чудеса від чудотворного її образу: “...Умыслихъ, мало подражая блаженнаго клирика онаго: двадесять четири чудесъ на похвалу и славу Дъвъ Богородиць в сей книжиць списати... въ число двадесяти и четырехъ часовъ ихъ же днь с ноцію в себя заключаеть” [10, Л.104]. У виданні 1696 року Димитрій у кінці книги додатково подає ще шість чудес, що раніше не описувалися, а у книзі 1702 року наведено і список людей, зцілених від образу Божої Матері: від сліпоти і хвороби очей, від кульгавості, від бісівського мучительства, від запаморочення і страхів, від різних “обложних” хвороб, згадано і воскресіння отрока із села Яриловичі.

Зрозуміло, що основний зміст книги становить опис чудес, що відбулися біля або за втручання образу Божої Матері. Димитрій Туптало розповідає про кожне чудо дуже докладно, вказуючи, де і коли воно відбулося, називаючи імена і прізвища людей, що отримали зцілення від чудотворної ікони. Наприклад, опис 19-го чуда починається так: “З мьста Седнева котрое есть близко Черньгова, Панъ Кирило Дьдовичъ, обыватель седневскый, сиротку, котрая в двору его служила, именемъ Татіану, родом з Полтави...” привів [7, Л.39-зв]. Окремі зауваження історичного характеру зустрічаємо на полях, у них Димитрій згадує події з релігійного життя Чернігова, зокрема про церкву Богородиці Єлецької, про соціальний статус окремих осіб, їх родинні стосунки. Автор прагне історичної достовірності, маючи на меті якомога переконливіше показати Божественну благодать, яку відчувають на собі не лише мешканці Іллінського монастиря, а й всі, хто мав потребу звернутися до Божої Матері із своїми проблемами. Однак обсяг самих описів досить незначний. Для автора нецікаві жодні подробиці, окрім тих, які б вказували на достовірність події та обставини самого чуда.

Окрім описів чудес, Димитрій вже у виданні 1677 року вміщує власні моральні повчання, які за обсягом перевищують самі описи в 5 - 6 разів. Основною тезою більшості повчань є думка про необхідність збереження Єрусалиму власної душі від гріховних тенет світу: “Реставруймо Градь нашъ душевный, встаньмо з упадку, направмося з зепсованя, з пльнення свободимся” [7, Л.8], тим паче, що зробити це не так і важко, адже Божа

Сучасний погляд на літературу

Мати завжди готова прийти на допомогу людині, яка розкалася і відчула потребу у її підтримці. Автор акцентує увагу на тому, що чуда, здійснені від ікони Діви Марії, не лише звільняють людей від вад фізичних, а й уздоровлюють духовно.

Починаючи з видання 1683 року, автор додає ще і “бесіди духовні”. Формується стала схема опису кожного з двадцяти чотирьох чудес: а) саме чудо; б) бесіда про нього з похвалою Богородиці; в) моральне повчання – “наука” - загальні міркування на тему, близьку до чуда; г) двовірш – короткий виклад наступного “прилога”. У виданні 1677 року подібні двовірші розташовувалися перед описами чудес і становили лаконічний римований виклад суті кожного чуда; д) “прилог” – оповідання морального змісту, запозичене, як правило, з патеристичних творів; е) опис подібного чуда в інших монастирях. Як бачимо, інформативно і композиційно праця Дмитрія Туптала була багатшою, ніж книга І.Галтовського, в якій, окрім описів чудес, було вміщено тільки похвальне слово іконі Божої Матері та декілька похвальних віршів. Зовнішня композиція книги Дмитрія Туптала має безпосередній зв'язок з агіографічними творами, а саме з так званими стишними прологами, у яких перед кожним життєм вміщувався вірш на похвалу святому та моральні повчання – “науки”. Якщо врахувати наступну працю Дмитрія над Четьми, то стає зрозумілим, що готуватися до неї автор почав ще задовго до 1684 року, вивчаючи житійні збірники і творчо використовуючи їх структуру та манеру подачі художнього матеріалу.

Література

1. Пыпин А.Н. История русской литературы. – Т.2. – СПб, 1907.
2. Шляпкин И.А. Святитель Димитрий Ростовский и его время (1651 – 1709). - СПб, 1891.
3. Евгений (Болховитинов).Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви. – Т.1. – СПб, 1827.
4. Гусева А.А. Идентификация экземпляров украинских изданий кирилловского шрифта II половины XVI–XVIII вв. – М., 1997.
5. Ростовский Д. Руно орошенное. – Чернигов, 1702.
6. Ростовский Д. Руно орошенное. – Чернигов, 1696.
7. Ростовский Д. Чуда Пресвятой и Преподобной Девы Марии.– Новгород-Северский, 1677.
8. Возняк М. Історія української літератури. – Кн.2. – Львів, 1994.
9. Горський В. Святи Київської Русі. – К., 1994.
10. Ростовский Д. Руно орошенное. – Чернигов, 1683.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М. ДРАГОМАНОВА

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

**Сучасний
погляд на літературу**

ВИПУСК 1

Науковий збірник

Київ - 1999

ББК
Ш5(4 УКР) – 3я 43

УДК 883.3 С 916

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ЛІТЕРАТУРУ: 36. наук. праць.
- Вип. 1./ Редкол.: П.П.Хропко (відп.ред.), С.С.Кіраль (відп. секр.),
В.Ф.Погребенник, І.В.Савченко та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України.-
1999.- 155 с.

ISBN 966-95248-2-2

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова (протокол №8 від 29 квітня 1999 р.).

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів кафедри української літератури, у яких реінтерпретується давня і класична література, аналізуються суперечливі літературні явища ХХ століття, вводяться в науковий вжиток маловідомі та архівні матеріали.

Для науковців, викладачів вузів, гімназій, учителів середніх шкіл, студентів.

Бібліографія в кінці статей.

ББК Ш 5(4 УКР) - 3я43

Редакційна колегія: д-р філол. наук, проф, академік АПН України П.П.Хропко (відп. редактор), д-р філол. наук, проф. О.Д.Гнідан, д-р філол. наук, проф. А.Б.Гуляк, д-р філол. наук, проф. В.Ф.Погребенник, д-р філол. наук, проф. Г.Ф.Семенюк, канд. філол. наук, доц.І.В.Савченко (заст. відп. редактора), канд. філол. наук, доц. С.С.Кіраль (відп. секретар).

Адреса редколегії : 252601, Київ, вул. Тургенівська, 8/13,
Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова,
Гуманітарний корпус, кафедра української літератури.
Сл.тел.: 8(044)- 216-39-31

ISBN 966-952-482-2

- © **Національний педагогічний університет ім.М.Драгоманова**
- © **Колектив авторів, 1999**
- © **Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 1999**

ЗМІСТ

СТАТТІ

<i>Петро ХРОПКО</i>	Культурологічні візії М.Рильського-неокласика.....	3
<i>Ірина САВЧЕНКО</i>	“Руно орошенное” Дмитрія Туптала: до проблеми формування творчої лабораторії письменника.....	8
<i>Олег МІШУКОВ</i>	“Історія Русів” в контексті українського національного руху.....	14
<i>Алла КАЛИНЧУК</i>	Із спостережень над творчою лабораторією І.Нечуя-Левицького.....	23
<i>Ярослав КОЗАЧОК</i>	Стаття М. Чернишевського “Национальная бестактность” і українське національне питання (в контексті поглядів М.Костомарова).....	31
<i>Лариса НЕЖИВА</i>	Мемуаристика Марії Загірньої.....	36
<i>Ганна МАРЧУК</i>	Леся Мартович: На шляху до жанру сатиричної повісті.....	42
<i>Леонід КОЗИНСЬКИЙ</i>	Є.Ярошинська до поетики стилю.....	50
<i>Олена КОЛІНЬКО</i>	Релігійно-християнські мотиви у творчості С.Коваліва.....	55
<i>Ірина ХОЦЯНІВСЬКА</i>	“Нечитальник” Л. Мартовича в рецепції М. Павлика та І. Франка.....	61
<i>Тетяна ЛОПУШАН</i>	Екзистенційна проблематика у новелістиці Ореста Авдиковича.....	69
<i>Світлана СЕМЕНКО</i>	Маловідома поема М.Ф.Чернявського “Полтавські втікачі”.....	74
<i>Валентина ПОЛІЩУК</i>	Мала проза М. Чернявського у потоці української новелістики кінця ХІХ - ХХ століття.....	78

<i>Ірина ЛІПНИЦЬКА</i>	До характеристики індивідуального стилю Модеста Левицького.....	84
<i>Олена НАКОНЕЧНА</i>	Жанрово-стильові модифікації малої прози В.Леонтовича	89
<i>Тетяна БЛЄДНИХ</i>	Риси та ознаки творчого стилю Валерія Шевчука.....	96
<i>Ніна АНІСІМОВА</i>	Язичництво як домінанта "Поетичного двовір'я". О. Лятуринської.....	102
<i>Федір КЕЙДА</i>	Втілення національної ідеї у романах Миколи Глухенького про Гайдамаччину.....	110
<i>Ярослава ПОГРЕБЕННИК</i>	Світло білого хреста: «драматичні картини визволення України» «В Тарасову ніч» О.Кобця (Варавви).....	120
<i>Тетяна САВЧИН</i>	Композиційні особливості білих сонетів Д. Павличка та їх естетична цінність.....	125
ПУБЛІКАЦІЇ		
<i>Сидір КІРАЛЬ</i>	Неопублікована автобіографія Т.Зіньківського.....	138